

VIII. krajská konference primární prevence rizikového chování

27.-28. 3. 2019

SBORNÍK TEXTŮ

kolektiv autorů

OBSAH

Děti a dluhy – možnosti prevence	
Mgr. Nicole Emrová, Bc. Jitka Mertlíková	3
Podpora klimatu ve školní třídě jako základ prevence proti rizikovým jevům	
Mgr. Robert Čapek, Ph.D.	9
Práce s problémovými žáky aneb jak učí ten, kdo učit nemá	
Bc. Václav Vozábal	26
Selektivku? Je to nutný?!	
Mgr. Bc. Adéla Klingelová	38
Supervize v pedagogickém světě – možnosti a limity	
Mgr. Jan Knetl	41
Tetra-lemma učitele – seberegulace v náročných momentech, konfliktech a životních situacích	
Mgr. Štefan Schwarc	46
Program konference	
	51

Děti a dluhy – možnosti prevence

Mgr. Nicole Emrová, Bc. Jitka Mertlíková

Úvod

V příspěvku bychom rády přiblížily problematiku peněz ve vztahu k dětem. Z našich dlouholetých zkušeností lektorek programů primární prevence rizikového chování vidíme, že téma hospodaření s penězi, prevence dluhů a celkově finanční gramotnosti u dětí již na základních školách získává každým rokem více pozornosti. Jednou z příčin je jistě i neustále se zvyšující počet zadlužených osob a domácností, které nestíhají splácet své závazky, a dostávají se tak do finančních problémů. Představíme východiska, která nás vedla pro vytvoření programů prevence s tématem finanční gramotnosti a také naše zkušenosti nasbírané během realizace programů všeobecné primární prevence rizikového chování na základních a středních školách v Jihočeském kraji. Za velmi důležité považujeme vlastní názory a zkušenosti dětí, které se stávají základem pro budování postoje k financím a hospodaření v dospělosti. Prostřednictvím atraktivní a hravé formy podporujeme u dětí osvojení základů odpovědného přístupu k financím, které mohou být pevným předpokladem pro prevenci budoucích finanční potíží.

Kořeny postojů k financím

Lidské chování je podmíněno a ovlivněno mnoha faktory, které každého člověka provázejí od jeho početí, přes narození, po dětství a dospívání až do dospělosti a stáří. Řadu z těchto faktorů nemůžeme změnit ani jinak ovlivnit, například naši genetickou predispozici nebo kulturní a společenské prostředí, do kterého se narodíme. Nukleární rodina a vztahy, které se stávají součástí primární socializace, utvářejí podstatnou část vzorů pro naše myšlení, chování a jednání. Dochází zde k přenosu „tradic“, které si rodina vytvořila, ať jsou vyjádřeny prostřednictvím vztahů, hodnot, rituálů, dovedností, předmětů nebo vyprávění.¹ Matoušek nazývá hodnoty, které jsou v rodině předávány „rodinným kodexem“, který představuje depozitář zkušeností dané rodiny a vodítko, které orientuje členy rodiny v současnosti, ukazuje jim žádoucí způsoby chování, vzory a příklady.² Tuto skutečnost můžeme také nazývat transgeneračním přenosem. Transgenerační přenos je „přenos určitého jevu z jedné generace na druhou, např. při výchově dětí“.³ Může být vědomý, kdy rodiče či prarodiče a další rodinní příslušníci vědomě, například verbalizovaně, přenášejí zkušenosti předchozích generací, které se v rodině tradují. Nevědomý transgenerační přenos se týká takových zkušeností, které jsou neuzdravené, neukončené nebo skrývané.⁴

Rodina tedy ovlivňuje děti, které v ní vyrůstají, jak vědomě, tak nevědomě. Rodina je nejdůležitějším činitelem ve vývoji dítěte, který formuje vzorce jednání. Dítě se učí také nápodobou. Právě v rodině poznává akceptované způsoby chování a jednání, na jejichž základě si internalizuje dovolené, požadované a zakázané normy chování. Přitom velký vliv na to, jaký postoj budou rodiče, respektive vychovatelé zastávat, má jeho samotné dětství. Osobnost a výchovné prostředky jsou spoluvytvářeny na životních zkušenostech.⁵ Na tomto základě můžeme říci, že to, co zažívali rodiče jako děti ve své nukleární rodině, ovlivňuje jejich působení na děti vlastní. Základy výchovy se formují na základě

¹ Srov. MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), str. 64

² Srov. tamtéž, str. 66

³ HARTL, P, HARTLOVÁ, H, *Psychologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.

⁴ TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. 1.vyd. Praha: Portál, 2011, str. 77

⁵ Srov. MATĚJČEK, Zdeněk. *Po dobrém nebo po zlém? O výchovných odměnách a trestech*. 3. vyd. Praha: Portál, 1994, ISBN 80-85282-00-3, str. 39

hodnot a prožitků z vlastního dětství. Podle Matějčka rodič více či méně uvědoměle uplatňuje u svého dítěte ty praktiky, se kterými má vlastní zkušenosti anebo se jich naopak hledí vyvarovat.⁶

V tomto příspěvku se zaměřujeme na postoje k financím, hospodaření s nimi a rizika, která se s nimi pojí. Neoddělitelnou součástí je finanční vzdělávání dětí, jehož cílem by mělo být dát dětem možnost stát se ekonomicky a finančně zodpovědnými občany. Impulsy pro tuto kompetenci vychází jak z rodiny, tak i z dalších zdrojů, jako je například škola, média či vrstevníci. Důležitým faktorem pro vzdělávání dětí je, aby se zapojili také rodiče do věcí, které se děti učí. Rodiče mají zásadní význam pro finanční vzdělávání svých dětí.⁷ Kde jinde, než právě v rodině a od rodičů, by se děti měly naučit základům hospodaření a nakládání s penězi. To, jak rodina hospodaří, jaký má přístup k financím, zda se chová zodpovědně nebo utrácí bez většího rozmyslu, zda se v rodině hovoří o penězích nebo je to tabu, zda jsou rodiče v dlužích, nezvládají splácet své závazky – to vše jsou postoje a hodnoty, které si děti odnášejí do oblasti financí a které vytvářejí základy pro jejich budoucí dospělý život. V rodině se utvářejí normy pro chování a jednání, a pokud je v rodině běžnou praxí nevycházet s měsíčním rozpočtem, nemít dostatečný příjem na potřebné výdaje, půjčovat si peníze a „žít na dluh“, pak dítě s velkou pravděpodobností převezme tento způsob jako „normální“ a bude si podle něj vytvářet hodnoty, postoje i strategie svého budoucího chování a hospodaření s penězi.

Rizika zadlužení

Žijeme v době, kdy se hospodaření na dluh jeví jako běžný společenský fenomén, a to jak na úrovni států, tak i jednotlivců. Společnost STEM realizovala výzkum, podle kterého se většina veřejnosti v současné době domnívá, že žít na dluh je dnes již zcela normální. Vztah k půjčování peněz je výrazně ovlivněn věkem, kdy mladí lidé (do 29 let) považují za zcela normální žít na dluh, zatímco starší lidé jsou v tomto směru konzervativnější či opatrnější. Mladí lidé by taktéž volili pro pořízení nových věcí spíše půjčky, nežli si na nové věci našetřit či pořídit je z úspor.⁸ Toto zjištění je z hlediska vzniku rizika zadlužení alarmující. Neuvážené hospodaření s penězi, neschopnost či nemožnost vytvářet finanční rezervu, podléhání trendu konzumního života, to jsou jen některá ohrožení, se kterými se mladí lidé musí vyrovnat. Na dluh již není nahlíženo jako na tabu, které by člověka stigmatizovalo. Ačkoliv pro mnohé je stále ještě představa, že by někomu dlužili peníze, nemyslitelná, pro část společnosti se dluh stal běžnou součástí života. Nehovoříme tady jen o účelovém zapůjčení financí na určitou věc, jako je například hypotéka na nemovitost, ale především o drobných půjčkách a úvěrech na zbytečné věci jako je dovolená, dárky na Vánoce, různé zážitky a tak dále, které si lidé požizují, ačkoliv jsou mimo jejich finanční možnosti. Některé rodiny v současné společnosti spotřebovávají více, než kolik vydělají, to je zejména příčinou potíží a rizik, které si děti mohou z rodiny odnášet jako funkční vzory pro své chování, jednání a hodnoty. Nutno však podotknout, že ne každá rodina se kvůli finančním problémům rozpadne, nebo má potíže s fungováním. A také ne každý dlužník pochází z rodiny, která měla finanční problémy. Do jisté míry však dlužník ohrožuje svou vlastní rodinu, která tíží finančních obtížích cítí. Zde jsou ohroženy vztahy v celé rodině i mimo ni, například pokud si dítě nemůže dovolit kvůli finanční situaci rodiny obdobné věci jako jeho vrstevníci, je pak vystaveno potenciálnímu vzniku dalších rizikových jevů. V roce 2017 uskutečnila agentura IBRS pro Charitu ČR a římskokatolickou církev v ČR průzkum, podle kterého 59 % českých rodin splácí nějakou půjčku, každá pátá rodina se nachází ve špatné finanční situaci a každá desátá rodina má problémy se splácením svých závazků.⁹ Také statistické údaje přinášejí každý rok informace o nárůstu počtu zadlužených českých domácností včetně problémů, do kterých se řada lidí v souvislosti se svou neschopností splácet dostává. Jak Český

⁶ Srov. MATĚJČEK, Z. *Po dobrém nebo po zlém? O výchovných odměnách a trestech*. 3. vyd. Praha: Portál, 1994, ISBN 80-85282-00-3, str. 41

⁷ Srov. LICHTENBERKOVÁ, K. a kol.: *Na penězích záleží*, s. 6

⁸ Srov. STEM. *Dluhy připadají lidem normální. Lidé pokládají za rozumné půjčky na bydlení, nikoliv na vybavení domácnosti* [online]. Dostupný: https://www.stem.cz/wp-content/uploads/2015/12/1212_894.pdf

⁹ CHARITA ČR. *Pětina rodin v Česku se potýká s chudobou* [online]. [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <http://www.charita.cz/aktualni-projekty/odstranme-dluhove-pasti/petinu-rodin-v-cesku-ohrozuje-chudoba/>
Finanční situace rodin s nezaopatřenými dětmi v ČR jaro 2017

statistický úřad, tak data České národní banky, ukazují, že počet zadlužených domácností se neustále zvyšuje.¹⁰ Vážným problémem je také neustále se zvyšující počet osob, jejichž dluhy jsou v exekuci. V roce 2017 bylo v České republice v exekuci celkem 863 tisíc lidí, přičemž téměř 70 % z nich má více exekucí. U 151 tisíc lidí se jedná o neuvěřitelných 10 a více závazků, které jsou vymáhány exekučně.¹¹ Přitom si desetitisíce dospělých svoje dluhy přineslo právě z dětství. Zadlužit se v České republice může totiž i malé dítě. Mezery v legislativě toto dovolují a bohužel ne všichni rodiče se o dluhu svých dětí dozví a také ne všichni, i když o dluhu ví, jej za děti zaplatí. Dlužná částka pak zpravidla „čeká“, pokud není dítěti 18 let a posléze si jej věřitel vyhledá a vyžaduje splacení dlužné částky společně s úroky. Dluhy dětem vznikaly nejčastěji kvůli poplatkům za komunální odpad, nevrácení či poškození knihy v knihovně, faktury za telekomunikační služby. V současné době se děti stále mohou zadlužit například kvůli jízdě načerno. V roce 2017 bylo Exekutorskou komorou evidováno více než 6 000 dětí, které měly exekuce, přičemž přibližně dva tisíce z nich bylo mladších 15 let.¹² Významný vliv na dětské uvažování a postoje mají také média, zejména reklamy. A nejedná se o vliv nijak pozitivní. Současná generace dětí je konfrontována od útlého věku s obrovským množstvím reklam na veškeré zboží, které si jde představit, a to nejen v televizi, ale také na internetu prostřednictvím chytrých telefonů, tabletů či počítačů. Dalo by se říci, že děti vyrůstají v jakési „reklamní masáži“, kdy odmalička vidí, že si člověk může velmi snadno půjčit na mobilní telefon či televizor, a proto v takovém chování nevidí nic špatného.¹³

Vstup do dospívání a dospělosti s dluhem značně znevýhodňuje pozici dítěte a jeho start do života, a proto je z našeho pohledu nezbytné a velmi potřebné podnikat různé aktivity, které by napomáhaly tato rizika snižovat. Jednou z těchto aktivit mohou být právě preventivní aktivity ve spolupráci se školami.

Prevence

THEIA – krizové centrum o. p. s. ve které obě autorky pracují jako lektorky programů primární prevence, je realizátorem certifikovaných programů primární prevence u Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Již desátým rokem spolupracujeme se základními a středními školami na území Jihočeského kraje. Ke spolupráci také vyzývá systém finanční gramotnosti na základních a středních školách, jehož budování začalo v roce 2006. V současné době existuje *Standard finanční gramotnosti*, který stanovuje cílovou úroveň finanční gramotnosti pro žáky základních a středních škol. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, jej dále zapracovává do rámcových vzdělávacích programů pro první i druhý stupeň základního a středního vzdělání. Tato potřeba vyplynula z několika realizovaných výzkumů na národní i mezinárodní úrovni a jejím cílem je snaha vychovávat finančně gramotné a zodpovědné občany.

Prevence rizikového chování, která se v naší organizaci zaměřuje specificky (ale nikoliv pouze) na oblast finanční gramotnosti a oblast financí, by měla být souborem intervencí, jejichž cílem je zamezit nebo snížit výskyt a šíření rizikového chování – konkrétně v našem případě nezodpovědného hospodaření s financemi. Cílovou skupinu dětí preventivních programů jsou jednak žáci 4. tříd základních škol (preventivní program s názvem „*Dětský svět financí*“) a žáci 8. a 9. tříd základních škol a studenti nižších ročníků středních škol (preventivní program s názvem „*Peníze a jejich moc*“). Cílem

¹⁰ Srov. SKALKOVÁ, O. STK: *Dluhy českých domácností vzrostly na téměř 1,5 bilionu korun. Bankám dluží víc než firmy* [online]. [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné: <https://byznys.ihned.cz/c1-65864320-dluhy-ceskych-domacnosti-vyrostly-na-temer-1-5-bilionu-korun-dal-se-zadluzovaly-i-podniky>

¹¹ MAPA EXEKUCÍ. *Infografiky*. [online], [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <http://mapaexekuci.cz/index.php/studie-a-analyzy/infografiky/>

¹² ČTK. *Poslanci připravili zákon, který převede dluhy dětí na rodiče. V Česku jsou v exekuci tisíce mladistvých, dvěma tisícům z nich není ani 15 let* [online]. [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <https://domaci.ihned.cz/c1-66548620-at-dluhy-deti-prechazeji-na-zakonne-zastupce-navrhují-poslanci-v-cesku-je-v-exekuci-pres-6000-mladistvych>

¹³ IDNES. *Exekuce v 15 letech? České děti se neváhají zadlužovat a lichva u nás bují*. [online]. [cit. 27. 4. 2019]. Dostupné na: https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/deti-lichva-penize-financi-gramotnost.A180213_382608_ekonomika_rts

našich programů je posilovat u dětí odpovědný přístup k vlastnímu hospodaření s penězi od nízkého věku, prostřednictvím různých nástrojů a aktivit budovat připravenost na rizika související s vlastním hospodařením a díky tomu přispívat k prevenci neuváženého hospodaření. Zejména program pro starší děti se prostřednictvím narativního vyprávění reálných příběhů snaží o eliminaci rizik spojených se zadlužováním mladých lidí, neuvážlivým utrácením, konzumním stylem života a nezodpovědným přístupem k finančním prostředkům.

Program „*Dětský svět financí*“ je určený pro děti ve věku 9 – 11 let a zaměřuje se na vytvoření a upevnění zdravého postoje dětí k financím. Lektor staví na zkušenostech dětí s penězi a jejich postojích k hospodaření. Formou zábavnou pro děti (skupinové hry, diskuze, scénky) přibližuje vznik peněz, jejich hodnotu a podporuje odpovědný přístup k hospodaření nejen s vlastními penězi, ale i s financemi v rodině (aktivita, při níž děti sestavují rozpočet pro rodinu). Součástí programu je také zjišťování názorů dětí na oblast financí. Téměř polovina dětí, které se účastnily preventivního programu ve školním roce 2018/2019 dostává od rodičů kapesné, zpravidla ve výši 100-200 korun českých měsíčně. Taktéž téměř polovina dětí má zkušenost ve 4. třídě základní školy s tím, že si od někoho půjčila peníze. Jedná se zpravidla o malé částky, které děti utrácí za jídlo, sladkosti a pití. Nejčastěji si půjčují peníze od rodičů, sourozenců, kamarádů nebo prarodičů. Sledovanými riziky, jejichž snížení či eliminaci si program klade za cíl, jsou nezdravý přístup dětí k penězům a neuvážlivé utrácení (hodnoty a životní styl postavený na hodnotách konzumní společnosti), neznalost základních pojmů finanční gramotnosti (zejména druhy příjmů a výdajů v rozpočtu rodiny) a podceňování hodnoty peněz. Zpětné vazby a reakce od dětí jsou pozitivní. Pro jejich sběr slouží standardizované dotazníky, které lektorka v každé třídě rozdává. Díky této aktivitě je možné program aktualizovat dle potřeb dětí a zvyšovat jeho kvalitu. Děti vykazují v tomto věku poměrně velké znalosti v oblasti historie vývoje peněz (výměnný obchod), cizích měn a procesu směny a znalost zdrojů příjmů a druhů výdajů, které rodina měsíčně vynakládá. V rámci programu se jedna aktivita věnuje také orientaci v cenách zboží, kdy žáci ve dvojicích vyplňují tabulky s cenami běžných potravin a elektroniky. Zajímavý je pro lektorku fakt, že v každé třídě, ve které je program realizován, vždy přinejmenším pětina dětí uvádí cenu za nový mobilní telefon v řádech desetitisíců korun. Do jisté míry to může odrážet postoje dětí a jejich rodičů, kteří se domnívají, že drahý mobilní telefon je zárukou kvality a jakéhosi „statusu“ úspěchu. Velký vliv zde také hrají již zmiňovaná média, zejména platforma YouTube, která děti ovlivňuje velmi zásadním způsobem co do hodnot, postojů, názorů i chování.

Program „*Peníze a jejich moc*“ je určený pro dospívající ve věku 14 – 18 let, kteří jsou žáky základní školy či studenty střední školy nebo gymnázia. Program je zaměřen především na prevenci spojenou s neuváženým hospodařením s finančními prostředky a na možné důsledky tohoto chování. Řada dospívajících již má své vlastní finance, se kterými sami hospodaří. Cílem je rozvíjení základů finanční gramotnosti, kterou lektor pomocí aktivity zjišťuje na začátku programu. Lektorka v rámci aktivit žáky a studenty vyzívá k zamýšlení nad příčinami finančních rizik, jako jsou neschopnost splácet své závazky, zadluženost, exekuce. Na konkrétních příkladech z praxe definuje možná rizika spojená s financemi a neuváženým hospodařením. Seznamuje je s nejčastějšími druhy dluhů, které se jich jako dětí a mladistvých mohou týkat. Nejčastější příčinou je jízda v městské hromadné dopravě na černo, kdy pokuta po několikaletem neřešení může dosahovat několiknásobku původní částky. Nežřídko toto bývá taktéž příčinou, proč děti končí tak, že jejich dluh je vymáhán exekutorským úřadem. Studenti jsou v této souvislosti informováni o průběhu exekuce, o tom, jaká práva a povinnosti exekutoři mají a jak vypadá vymáhání dluhu v praxi podle zkušeností mnoha klientů. Lektorka dále v rámci debaty zjišťuje, zda mají studenti povědomí o bankovních a nebankovních společnostech a jestli ví, jaké jsou u nich podmínky či rizika uzavírání půjček a úvěrů, a na co by si měli dát v těchto případech pozor. Součástí programu je diskuze o kapesném, za co dostávají peníze, za co utrácí, jak si šetří, jaká by měla být podle dětí adekvátní výše kapesného. Studenti v naprosté většině uvádějí, že nejčastěji utrácí peníze za jídlo, dále za oblečení, kosmetiku, hraní on-line her nebo si šetří na elektroniku, kdy část nákladů si platí sami a část jim dodají rodiče. Jako pozitivní vnímáme skutečnost, že velká část studentů již v tomto věku uvádí, že si dělá určitou finanční rezervu. V druhé části programu žáci ve skupinách sestavují rodinný rozpočet včetně možných příjmů a výdajů. Lektorka nejprve zjišťuje, jaké mají žáci představy o výši průměrné a minimální mzdy a informuje je, jaké je skutečnost, která se často

od jejich představ značně liší. Studenti v mnoha případech netuší, s jakou částkou měsíčně hospodaří jejich rodiče a jaké náklady z ní musí hradit. Vyčíslení některých konkrétních výdajů, např. měsíční náklady čtyřčlenné rodiny na jídlo, náklady na bydlení, dovolenou, či jejich kroužky bývá pak pro mnohé žáky překvapivé, kdy zpravidla uvádějí podhodnocené údaje. Lektorka vyzdvihuje potřebnost určité finanční rezervy pro nenadálé výdaje a s žáky diskutuje o nutnosti této finanční rezervy pro závažné životní situace, které si děti zpravidla vůbec neuvědomují (ztráta zaměstnání, nemoc, úmrtí, rozvod). Většina žáků v závěru programu projevuje překvapení nad tím, co rodiče platí a jaká zodpovědnost je čeká v dospělém životě.

Závěr

Závěrem příspěvku by autorky rády zdůraznily potřebu nadále se věnovat oblasti finanční gramotnosti a jejího posilování, ať už u dětí nebo u dospělých. Vzdělávání ve finanční gramotnosti, které může být jedním z důležitých zdrojů pro prevenci předlužení, považují za velmi důležité a aktuální téma. Ačkoliv existuje v České republice již poměrně široká síť organizací a institucí, které se snaží lidem v dlužích pomáhat, stále se pohybují v dimenzi řešení důsledků. Pokud se dostane pomoci dospělému jedinci, měli bychom mít na paměti také to, že neexistuje sám o sobě, ale s největší pravděpodobností je součástí nějaké rodiny, která je zadlužením také sekundárně zasažena. Děti vyrůstající v zadlužených rodinách, v rodinách, kde jsou finance zdrojem rizika, hádek a ohrožení, by měly mít šanci získat a posílit své kompetence pro správné hospodaření i mimo vlastní rodinu. Průzkum, který realizovala Česká spořitelna společně s Millward Brown potvrdil, že finanční gramotnost dětí roste s věkem a že děti se učí velmi rychle. Ačkoliv hlavním zdrojem informací pro děti z oblasti financí jsou stále jejich rodiče, roste v současné době také význam školy, spolužáků a sociálních sítí.¹⁴ Ambicí našich programů, které jsme v příspěvku představily, je podpora zodpovědného přístupu k hospodaření s financemi a identifikace rizik a rizikových situací, které mohou být ohrožující. Včasné vyhledání odborné pomoci a řešení své neuspokojivé finanční situace je také potřebnou dovedností, kterou by měl finančně gramotný člověk disponovat. Autorky příspěvku, jakožto i ostatní pracovníci THEIA krizového centra, zastávají stejný názor – pakliže realizované programy pomohou byť i jedinému dítěti, pak mají smysl.

Zdroje:

- ČTK. *Poslanci připravili zákon, který převede dluhy dětí na rodiče. V Česku jsou v exekuci tisíce mladistvých, dvěma tisícům z nich není ani 15 let* [online]. [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <https://domaci.ihned.cz/c1-66548620-at-dluhy-deti-prechazeji-na-zakonne-zastupce-navrhuj-poslanci-v-cesku-je-v-exekuci-pres-6000-mladistvych>
- CHARITA ČR. *Pětina rodin v Česku se potýká s chudobou* [online]. [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <http://www.charita.cz/aktualni-projekty/odstranme-dluhove-pasti/petinu-rodin-v-cesku-ohrozuje-chudoba/> Finanční situace rodin s nezaopatřenými dětmi v ČR jaro 2017
- HARTL, P, HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.
- IDNES. *Exekuce v 15 letech? České děti se neváhají zadlužovat a lichva u nás bují*. [online]. [cit. 27. 4. 2019]. Dostupné na: https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/deti-lichva-penize-financni-gramotnost.A180213_382608_ekonomika_rts
- LICHTENBERKOVÁ, K. a kol.: *Na penězích záleží*. Praha: nakladatelství yourchance o.p.s.. 2018. ISBN 978-80-906954-2-9
- MAPA EXEKUCÍ. *Infografiky*. [online]. [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <http://mapaexekuci.cz/index.php/studie-a-analyzy/infografiky/>
- MATĚJČEK, Z. *Po dobrém nebo po zlém? O výchovných odměnách a trestech*. 3. vyd. Praha: Portál, 1994, ISBN 80-85282-00-3, str. 39.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-19-9

¹⁴ Srov. VOKURKOVÁ, M. *Školáci v jižních Čechách neumí hospodařit s penězi, ukázal průzkum* [online], [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <https://www.jcted.cz/skolaci-v-jiznich-cechach-neumi-hospodarit-s-penezi-ukazal-pruzkum/>

SKALKOVÁ, O. STK. *Dluhy českých domácností vzrostly na téměř 1,5 bilionu korun. Bankám dluží víc než firmy* [online]. [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <https://byznys.ihned.cz/c1-65864320-dluhy-ceskych-domacnosti-vyrostly-na-temer-1-5-bilionu-korun-dal-se-zadluzovaly-i-podniky>

STEM. *Dluhy připadají lidem normální. Lidé pokládají za rozumné půjčky na bydlení, nikoliv na vybavení domácnosti* [online]. Dostupné na: https://www.stem.cz/wp-content/uploads/2015/12/1212_894.pdf

TÓTHOVÁ, J. *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*. 1.vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-856-2

VOKURKOVÁ, M. *Školáci v jižních Čechách neumí hospodařit s penězi, ukázal průzkum* [online], [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné na: <https://www.jcted.cz/skolaci-v-jiznich-cechach-neumi-hospodarit-s-penezi-ukazal-pruzkum/>

Medailónek autorů:

Mgr. Nicole Emrová: Vystudovala Teologickou fakultu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V současné době je interní doktorandkou na Katedře etiky, psychologie a charitativní práce tamtéž. Od roku 2013 pracuje v THEIA – krizové centrum o. p. s. jako lektorka programů primární prevence rizikového chování, které jsou realizovány na základních a středních školách v Jihočeském kraji. Je lektorkou vzdělávacích kurzů určených pro sociální a pedagogické pracovníky (akreditace MPSV a MŠMT). Pracuje také jako koordinátorka odborných služeb a věnuje se přípravě a rozvoji metodických procesů v organizaci. Absolvovala studijní pobyt v Norsku, zaměřený na problematiku práce s agresivními osobami a je akreditovanou lektorkou norského filmu *Zuřivec* (práce s agresí).

Bc. Jitka Mertlíková: Vystudovala obor Psychologie a obor Sociální politika a sociální práce na Masarykově univerzitě. Od roku 2017 pracuje v THEIA - krizové centrum o.p.s. jako odborná sociální poradkyně, dále poskytuje krizovou pomoc a pomoc obětem trestných činů. Působí jako lektorka programů primární prevence rizikového chování, které jsou realizovány na základních a středních školách v Jihočeském kraji, věnuje se tématům šikany, rasismu a xenofobie, vlivu médií a finanční gramotnosti. Je lektorkou vzdělávacích kurzů určených pro sociální a pedagogické pracovníky.